

zaslovela zaradi Postojnske jame, katere lepši del je bil odkrit leta 1818. Leto kasneje so jamo odprli za turiste. Za petične obiskovalce jame so v Postojni leta 1877 odprli prvi hotel na Kranjskem, zgrajen prav v ta namen. Hotel so pred nekaj leti, žal, podrli. — 19. Tukaj deluje le še kartonažna tovarna, vendar v novi stavbi. V objektu nekdanje mestne elektrarne je sedaj elektrodipečerski center. — 20. Podatke o Ljubljanski industriji povzemam po razstavnem katalogu Vlado Valenčič, Starejša ljubljanska industrija, Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1973. — 21. Arzenal so začeli graditi leta 1852 po načrtih H. C. Hansna, temeljni kamen zanj pa je položil nadvojvoda Ferdinand Maksimilian. Do konca stoletja je kompleks ladjedelnice zapolnil več kakor 180.000 m² površine in je poleg industrijskih objektov obsegal tudi naselje delavskih hiš. — 22. Kar nas seveda ne more čuditi,

če vemo, da je bila tobačna industrija kot državni monopol v pristojnosti erarja. — 23. Peter Krečič, »Starejša ljubljanska industrija — vprašanje arhitekture«, Sinteza, št. 30—32, Ljubljana 1973, str. 124. — 24. Glavni projektant mari-borske kolonije je bil tedanji direktor visokih gradenj pri družbi Južne železnice inž. Wilhelm Flattich. Cf. Thieme — Becker, vol. 12, str. 77. — 25. Gradbena in socialna zgodovina naselja je bila predstavljena v članku Toneta Petka »Kratek etnološki oris železniške kolonije Studenci«, Kronika, Ljubljana 1983, št. 2-3, str. 197—202. — 26. Mestna obzidja so v renesansi dobila drugačen pomen, ki ga označujejo predvsem novo pojmovanje arhitekture, nova geometrija in uporaba novih tehnik vojskovanja. Mesto z obzidjem je, kot kažeta primera Palmanove in našega Karlovca, postalo »stroj za vojskovanje«.

NADZORSTVO NAD DEVIACIJAMI NA SLOVENSKEM PRED 100 LETI

MITJA HRIBAR

UVOD

Prispevek obravnava vrste, oblike, organizacijo in delovanje nekaterih organov formalnega družbenega nadzorstva pred 100 leti na Slovenskem.

Podatke sem zbral večinoma v Arhivu SR Slovenije v Ljubljani. Našel sem jih med dokumenti Deželne vlade za Kranjsko in se tako nanašajo na območje dežele Kranjske, kar je skoraj natančno polovica današnjega ozemlja SR Slovenije. Podatkov za ostala slovenska področja nisem našel, vendar menim, da organizacija nadzorstva v sosednjih avstrijskih deželah ni bila bistveno drugačna.

Najpomembnejši in najštevilnejši nadzorstveni organ v Avstriji je bila c. kr. žandarmerija; nanjo se nanaša večina tega prispevka. Deželno stolno mesto Ljubljana je imelo tudi svojo mestno policijo. Poznali so tudi požarno, stavbinsko, tržno in tujsko policijo. Nekaj podatkov je tudi o delu Deželne prisilne delavnice v Ljubljani.

Arhivi posameznih naštetih organizacij niso ohranjeni, pač pa le dokumenti, ki so jih pošiljali Deželni vladi za Kranjsko in jih je ta shranila v svojih arhivih. Podatki o ljubljanski mestni policiji pa so v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.

ZANDARMERIJA — ORGANIZACIJA IN RAZPOREDITEV

Žandarmerija (orožništvo) je polvojaška organizacija, ki je organizirana in deluje po vojaškem principu, vendar pa opravlja vse klasične policijske naloge. Avstrijska c. kr. žandarmerija je bila podrejena ministrstvu za deželno obrambo na Dunaju.¹ V posameznih glavnih mestih avstrijskih dežel so bile deželne komande. Tako je bila v Ljubljani c. kr. 12. deželna žandarmerijska komanda. Ta komanda je vsako leto dvakrat, 1. januarja in 1. julija poslala Deželni vladi za Kranjsko Poročilo o stanju in organizaciji žandarmerije v deželi (orig. Dislocationstabelle). Iz poročila, veljavnega od 1. januarja 1884, sem zbral naslednje podatke.²

Štab žandarmerije

Deželni komandant žandarmerije je bil major Roman Gramposchich.

V štabu so bili poleg komandanta še nadporočnik računovodja Thienel, 1 računovodski stražmojster, 1 stražmojster adjunkt in 1 pisarniški uslužbenec 1. razreda, skupno 5 ljudi. Štabu je bil priključen učni oddelek, v katerem je bil 1 stražmojster. Pri štabu je bila tudi podružnica c. kr. deželnega voja-

škega sodišča v Gradcu, o katere uslužben-
cich pa ni podatkov.

Službeni oddelki

Žandarmerija na Kranjskem je bila razde-
ljena na 3 službene oddelke (Dienstabtei-
lung). Komandant prvega oddelka je bil po-
ročnik Franz Binowetz. Sedež oddelka je bil
v Ljubljani. Oddelek je zajemal območja
okrajnih glavarstev Ljubljana, Kamnik in
Litija. Imel je 19 žandarmerijskih postaj. Žan-
darmerijske postaje na območju okr. glavar-
stva je vodil 1 stražmojster, ki je hkrati vo-
dil tudi žandarmerijsko postajo v glavnem
mestu okr. glavarstva. Na drugih postajah
so imeli enega vodjo postaje in določeno
število žandarjev. Najmanjše žandarmerij-
ske postaje pa so imele samo 2 žandarja brez
vodje (npr. Zg. Šiška, Motnik itd.). V prvem
oddelku je bilo pod poveljstvom poročnika
Binowtza skupno 68 ljudi in je bil številčno
najmanjši oddelek.

Tabela 1.
ORGANIZACIJA PRVEGA ODELKA
ŽANDARMERIJE V LJUBLJANI
1. JANUARJA 1884

Žandarmerijske postaje	Straž- mojster	Vodja postaje	Žandarji	Skupaj
Okrajno glavarstvo Ljubljana				
Sodni okraj Ljubljana				
1. Ljubljana	1	—	7	8
2. Zg. Šiška		—	2	2
3. Vevče		—	2	2
4. Grosuplje		1	3	4
5. Studenec		1	3	4
6. Medvode		1	2	3
Sodni okraj Vrhnika				
7. Vrhnika		1	3	4
8. Borovnica		1	2	3
9. Polhov Gradec		1	2	3
Okrajno glavarstvo Kamnik				
Sodni okraj Kamnik				
10. Kamnik	1	—	3	4
11. Motnik			2	2
12. Mengeš		1	2	3
13. Domžale		1	2	3
Sodni okraj Brdo				
14. Brdo		1	3	4
Okrajno glavarstvo Litija				
15. Litija	1	—	4	5
16. Zagorje		1	3	4
17. Sv. Križ		1	2	3
Sodni okraj Stična				
18. Stična		1	3	4
19. Višnja gora		1	2	3
Skupaj	3	13	52	68

Tabela 2.
ORGANIZACIJA DRUGEGA ODELKA
ŽANDARMERIJE V LJUBLJANI
1. JANUARJA 1884

Žandarmerijske postaje	Straž- mojster	Vodja postaje	Žandarji	Skupaj
Okrajno glavarstvo Kranj				
Sodni okraj Kranj				
1. Kranj	1	—	4	5
2. Cerklje		1	2	3
3. Smlednik		—	2	2
4. Tupaliče		1	2	3
Sodni okraj Škofja Loka				
5. Škofja Loka		1	4	5
6. Železniki		1	3	4
7. Gorenja vas		1	3	4
Sodni okraj Trzič				
8. Trzič		1	3	4
Okrajno glavarstvo Radovljica				
Sodni okraj Radovljica				
9. Radovljica	1	—	5	6
10. Bled		1	3	4
11. Bohinjska Bistrica		1	3	4
Sodni okraj Kranjska gora				
12. Kranjska gora		1	3	4
13. Jesenice		1	2	3
Okrajno glavarstvo Logatec				
Sodni okraj Logatec				
14. Logatec	1	—	4	5
15. Planina		1	2	3
16. Cerknica		1	3	4
Sodni okraj Idrija				
17. Idrija		1	3	4
18. Črni vrh		1	2	3
19. Žiri		1	3	4
Sodni okraj Lož				
20. Lož		1	3	4
21. Nova vas na Blokah		1	3	4
Okrajno glavarstvo Postojna				
Sodni okraj Postojna				
22. Postojna	1	—	5	6
23. Sv. Peter		1	4	5
Sodni okraj Ilirska Bistrica				
24. Ilirska Bistrica		1	4	5
Sodni okraj Senožeče				
25. Senožeče		1	3	4
Sodni okraj Vipava				
26. Vipava		1	4	5
Skupaj drugi oddelek	4	21	82	107

Drugi oddelek s sedežem v Ljubljani je
vodil poročnik Theodor Piringner. Zajemal je
območja okrajnih glavarstev Kranj, Radov-
ljica, Logatec in Postojna. Imel je 26 žan-
darmerijskih postaj s 107 žandarji in je bil tako
številčno največji.

Tabela 3.
ORGANIZACIJA TRETJEGA ODDELKA
ŽANDARMERIJE V NOVEM MESTU
1. JANUARJA 1884

Žandarmerijske postaje	Straž- mojster	Vodja postaje	Žandarji	Skupaj
Okrajno glavarstvo				
Novo mesto				
Sodni okraj Novo mesto				
1. Novo mesto	1	—	6	7
2. Dolenjske Toplice		1	2	3
3. Bela cerkev		1	3	4
Sodni okraj Žužemberk				
4. Žužemberk		1	3	4
Sodni okraj Trebnje				
5. Trebnje		1	4	5
Okrajno glavarstvo Krško				
Sodni okraj Krško				
6. Krško	1	—	4	5
7. Raka		1	2	3
8. Studenec		—	2	2
9. Krška vas		—	2	2
Sodni okraj Radeče				
10. Radeče		1	3	4
Sodni okraj Mokronog				
11. Mokronog		1	3	4
12. Šentrupert		—	2	2
Sodni okraj Kostanjevica				
13. Kostanjevica		1	2	3
14. Jesenice		1	2	3
Okrajno glavarstvo Črnomelj				
Sodni okraj Črnomelj				
15. Črnomelj	1	—	4	5
16. Poljane		1	3	4
17. Vinica		1	3	4
18. Adlešiči		1	3	4
Sodni okraj Metlika				
19. Metlika		1	3	4
20. Semič		1	2	3
Okrajno glavarstvo Kočevje				
Sodni okraj Kočevje				
21. Kočevje	1	—	3	4
22. Kočevska Reka		—	2	2
23. Fara		1	2	3
24. Koprivnik		—	2	2
25. Osilnica		1	2	3
Sodni okraj Ribnica				
26. Ribnica		1	2	3
Sodni okraj Velike Lašče				
27. Velike Lašče		1	3	4
Skupaj	4	18	74	96

Tretji oddelek s sedežem v Novem mestu je vodil poročnik Johann Laure. Zajemal je območja okrajnih glavarstev Novo mesto, Krško, Črnomelj in Kočevje. Imel je med oddelki največ žand. postaj — 27 in skupno 96 žandarjev.

Skupno številčno stanje

C. kr. žandarmerija na Kranjskem je torej 1. januarja 1884 štela v službenih oddelkih 208 žandarjev, 52 vodij postaj, 11 okrajnih žandarmerijskih komandantov in 3 oficirje. Skupaj s štabom pa je bil 1 štabni oficir, 4 višji oficirji in v moštvu 275 ljudi. Skupno je bilo 72 žandarmerijskih postaj, od tega 11 takih, ki so bile istočasno okrajne žandarmerijske komande, 52 postaj, ki so imele svojo vojsko, in 9 postaj brez vodje.

Prostorska razporeditev žandarmerije

Poročilo žandarmerijske komande vsebuje v zaključnem delu tudi zanimive podatke o razmerju med površino dežele in številom prebivalstva ter številom žandarjev. Uporabili so uradne podatke o številu prebivalstva, ki jih je objavila c. kr. Statistična komisija na podlagi ljudskega štetja. Na Kranjskem je živelo 481.243 ljudi, dežela pa je merila 100,326 kvadratnega miriametra (1 miriameter = 10.000 m). To so primerjali s številom žandarjev brez oficirjev, torej 271, in izračunali, da na 1 žandarja pride 0,370 kv. miriametra (37 km²) površine in 1.776 prebivalcev. Sam sem nato poiskal podatke o številu prebivalstva po posameznih sodnih okrajih. Našel sem jih v obširnem imeniku krajev na Kranjskem.³

Primerjal sem jih s številom žandarjev na istem območju. Večinoma je bilo razmerje blizu deželni povprečju. Bistveno večje število prebivalcev na žandarja je bilo le v Ribnici (4169) in Brdu (4080), bistveno manjše pa v Kranjski gori (945), Črnomlju (1048), Postojni (1116), Ljubljani (1142) in Logatcu (1170).

Primerjava posameznih območij in redno 6-mesečno spremljanje dokazujeta, da je bila žandarmerija razporejena dokaj natančno glede na število prebivalstva. Do konca 19. stoletja (Poročilo 1. 7. 1899)⁴ se je deželno povprečje prebivalcev na 1 žandarja zmanjšalo na 1.691. Število žandarjev je torej rastle hitreje od števila prebivalstva.

Ustanovitev žandarmerijskih postaj

Število žandarmerijskih postaj je od leta 1884 do 1899 naraslo od 72 na 89. Ustanovitev postaje je bila v pristojnosti ministrstva za deželno obrambo na Dunaju. V dislokacijski tabeli 1. januarja 1884 je omenjena ustanovitev žandarmerijske postaje Motnik. Po enega žandarja so v Motnik premestili iz Kamnika in Mengša.

Tabela 4.

ŠTEVILO PREBIVALSTVA NA 1 ŽANDARJA
PO POSAMEZNIH SODNIH OKRAJIH

Sodni okraj	Število prebivalcev na 1 žandarja	
Ljubljana	26.284	1142
Vrhnika	14.829	1482
Litija	22.428	1869
Stična	12.518	1788
Postojna	12.277	1116
Ilirska Bistrica	10.502	2100
Senožeče	6.674	1668
Vipava	12.050	2410
Kočevje	20.331	1452
Velike Lašče	8.955	2238
Ribnica	12.508	4169
Krško	15.915	1326
Kostanjevica	11.652	1942
Mokronog	14.457	2409
Radeče	8.999	2249
Škofja Loka	23.607	1815
Kranj	22.776	1752
Tržič	5.911	1477
Idrija	14.410	1310
Lož	9.247	1155
Logatec	14.045	1170
Kranjska gora	6.615	945
Radovljica	19.565	1397
Novo mesto	26.040	1860
Zužemberk	10.369	2592
Trebnje	10.084	2016
Brdo	16.320	4080
Kamnik	22.759	1896
Metlika	12.071	1724
Črnomelj	17.817	1048

Ohranjena pa je tudi prošnja, ki jo je dne 24. sušca 1899 poslal županijski urad Podgora za občine Podgora, Videm in Kompolje.⁵ V njej prosijo za ustanovitev žandarmerijske postaje v Dobrempolju. Tedaj je bila v sodnijskem okrožju samo ena postaja v Velikih Laščah, sosednje pa v Grosupljem, Stični, Žužemberku in Ribnici. Pravijo, da imajo dosti problemov s klateži in drugimi tujci, posebno še v času sejmov. Prošnjo so poslali okrajnemu glavarstvu v Ljubljani, ki jo je posredovalo najprej Deželni vladi za Kranjsko.

Žandarski čini

Oficirski čini v žandarmeriji so bili podobni kot v vojski. Oficirji so bili:

- major
- kapetan (hauptman)
- konjiški stotnik 1. razreda (Rittmeister)
- konjiški stotnik
- nadporočnik
- poročnik

Nižji čini so bili Wachtmeister — stražmojster, narednik, Postenfürher — vodja postaje in žandar.

Razporejanje žandarjev

Žandarje je v službo na posamezne postaje razporejala komanda glede na potrebe. Tako je v poročilu dne 1. januarja 1884⁶ omenjena premestitev dveh žandarjev iz postaj Kamnik in Mengeš na novo postajo Motnik. V opombah poročila pa komandant deželne žandarmerije pravi, da je deželna komanda poslala 11 žandarjev deželni komandi žandarmerije v Dalmacijo, 5 žandarjev pa so dali za okrepitev žandarmerije v okupiranih področjih BiH. To je seveda posledica tega, da je bila žandarmerija v pristojnosti ministrstva na Dunaju, ki je po potrebah razporejalo žandarje tudi iz ene dežele v drugo.

UKREPI IN DELO ŽANDARMERIJE

Čeprav je bila žandarmerija vojaška organizacija, pa je opravljala vse policijske naloge, saj druge policije razen v deželnih stolnih mestih ni bilo. Podobna organizacija policije je še danes v republiki Avstriji. Naloge žandarmerije so bile ukrepati ob storitvi kaznivih dejanj, prestopkov in prekrškov, iskati in zasledovati storilce ter izvajati nekatere druge predpise policijske narave. Največ podatkov o delu žandarmerije je v poročilih, ki jih je komandant deželne žandarmerije vsako leto pošiljal deželni vladi. V njih so podatki o opravljenih ukrepih in opravljenih posebnih službah za eno leto. Podatki so prikazani ločeno za vse 3 oddelke in skupno za vso deželo. Zbrali so jih v 1 mesecu in poslali deželni vladi v začetku februarja.

Izbral sem poročilo, ki ga je 8/2-1885 major Gramposchich poslal Deželni vladi za Kranjsko in vsebuje podatke za leto 1884.⁷ Poročilo zajema podatke o ukrepih zoper storilce kaznivih dejanj, prekrškov in prestopkov, ukrepih po posebnih zakonih in druge posebne naloge, ki jih je opravila žandarmerija.

Storilci kaznivih dejanj

Ukrepi zoper storilce kaznivih dejanj so prikazani po posameznih vrstah kaznivih dejanj in v vsaki rubriki ločeno število aretiranih, zaprtih in število tistih, ki so bili samo ovađeni. V tabeli so izpuščena tista dejanja, kjer ni bilo nobenega primera (npr. veleizdaja). Iz podatkov vidimo, da je pri težjih dejanjih več aretiranih.

Tabela 5.

**UKREPI ŽANDARMERIJE ZOPER STORILCE
KAZNIVIH DEJANJ NA KRANJSKEM
V LETU 1884**

Vrsta kaznivega dejanja	Aretirani — zaprti	Ova- deni
žalitev visočanstva in članov vladarske družine	1	1
javno nasilje	27	23
ponarejanje denarja	2	
motenje religije	2	
umor	1	1
posilstva in druga težka nečistovanja	6	
uboj	14	2
hude telesne poškodbe	49	31
požigi	7	1
tatvine in poneverbe	127	48
goljufija	3	7
rop	6	
dezertiranje	16	
zloraba pooblastil		3
Skupaj	261	117

Storilci prekrškov in prestopkov

Tudi ti podatki so prikazani na enak način kot pri kaznivih dejanjih. V tem vidimo, da je manj oseb aretiranih in bistveno več ovađenih, kar je posledica manjše nevarnosti teh dejanj.

Tabela 6.

**UKREPI ŽANDARMERIJE ZOPER STORILCE
PRESTOPKOV IN PREKRŠKOV
NA KRANJSKEM V LETU 1884**

Vrsta kaznivega dejanja	Aretirani — zaprti	Ova- deni
1. Prestopki ali prekrški		
zoper javni red in mir		3
proti javnim ustanovam	23	82
proti osebni varnosti	1	70
proti zdravju		10
proti telesni varnosti		
poškodovanja ali ogrožanje	19	235
zoper varnost lastnine	100	336
zoper javno moralo	5	55
2. Prestopki		
posest orožja brez dovoljenja	2	57
krošnjarjenje	11	30
pobeg pred naborom	13	10
Skupaj	174	888

Ukrepi po posebnih predpisih

Tu gre za ukrepe po posebnih zakonih o policijskem izgonu, o klatežih in potepuhih in drugih podobnih predpisih. V tem delu je največje število aretiranih oseb. Pri 3. točki gre za zakon z dne 29. 2. 1880 o osebah, ki so v pristojnosti sodišč ali okrajnih političnih organov, vendar ni jasno, za kakšna dejanja gre.

Tabela 7.

**UKREPI ZOPER OSEBE NA PODLAGI
DRUGIH PREDPISOV NA KRANJSKEM
V LETU 1884**

Predpis	Aretirani — zaprti	Ova- deni
1. Po zakonu od 27. 7. 1871 o policijskem izgonu	482	2
2. Po zakonu od 10. 5. 1873 o klatežih in potepuhih	953	26
3. Po zakonu od 29. 2. 1880 o osebah, ki pripadajo:		
— sodiščem	8	242
— političnim okrajnim organom		63
Skupaj	1443	333

Skupno število ukrepov

Skupno število ukrepov iz vseh treh področij je naslednje:

— aretiranih je bilo v letu 1884 na Kranjskem 1881 ljudi, od tega na območju prvega oddelka 432, drugega oddelka 1055 in tretjega oddelka 394. Glede na število žandarjev in prebivalcev je bilo na območju drugega oddelka aretiranih bistveno več ljudi kot v prvem in tretjem oddelku;

— ovađenih je bilo 1338 oseb, in sicer jih je ovadil prvi oddelek 356, drugi oddelek 686 in tretji oddelek 296. Tudi tu je sorazmerno največ ukrepov v drugem oddelku, najmanj pa v tretjem.

Posebne naloge

Žandarmerija je opravljala tudi druge naloge na zahtevo ali prošnjo drugih organov, npr. sodišč, davčnih organov itd.

Takšni ukrepi so bili:

a) aretacije na zahtevo pristojnih organov: žandarji prvega oddelka so opravili 48 takšnih aretacij, drugega oddelka 32 in tretjega oddelka 61, skupno 141;

b) hišne preiskave: hišne preiskave so lahko opravljali samo po odredbi sodišča. Prvi oddelek je opravil 21 hišnih preiskav, drugi oddelek 25 in tretji oddelek 75, skupno 121. Zanimivo je največje število preiskav in aretacij tretjega oddelka, čeprav je sicer obravnaval najmanj kaznivih dejanj, prekrškov in prestopkov;

c) poizvedbe: poizvedb so opravili v prvem oddelku 146, v drugem 192 in v tretjem 204, skupno 542. Tu gre za poizvedbe o kaznivih dejanjih, ki so jih ukazali preiskovalni sodniki;

č) dajanje pomoči — asistence: pri tem gre za asistence drugim državnim organom, npr. davčnim, za katere so zaprosili žandarmerijo. Prvi oddelek je opravil 128 asistenc,

drugi 364 in tretji 99, skupaj 591. Našel sem tudi več dokumentov o takšnih asistencah.⁹ Večinoma gre za prošnje davčnih organov za asistenco žandarjev pri rubežu. Vsaki takšni prošnji je priložen tudi stroškovnik, po katerem je asistenca 1 žandarja stala dnevno 40 kron;

d) spremstva zapornikov in izgnanih oseb: žandarji prvega oddelka so spremljali 261 zapornikov, drugega 242 in tretjega 269, skupno 772 zapornikov. Izgnanih oseb je spremljal prvi oddelek 33, drugi oddelek 1 osebo in tretji oddelek 4 osebe. Večina izgnanih je pri prvem oddelku, kar pomeni, da so jih izgnali iz Ljubljane ali pa so o izgonu odločali v Ljubljani;

e) patrolje, ki so bile z določenim namenom poslani ob elementarnih nezgodah: takih patrolj so opravili žandarji prvega oddelka 14, drugega oddelka 21 in tretjega oddelka 21. Natančnejši namen teh patrolj ni znan;

f) najdbe trupla: na območju prvega oddelka sta bili najdeni 2 trupli, drugega oddelka 3 trupla in tretjega oddelka 1 truplo. Skupaj je torej bilo najdenih 6 trupel;

g) število posebnih nalog: žandarmerija na Kranjskem je opravila skupaj 2205 posebnih nalog; prvi oddelek 637, drugi oddelek 856 in tretji oddelek 712. Te naloge so sestavljale pomemben del žandarmerijskih opravil.

Način delovanja žandarmerije

Med najpomembnejšimi oblikami dela žandarmerije so bile patrolje. Ker so bile postale maloštevilne, so žandarji območje nadzorovali tako, da so opravljali daljše obhode. V ta namen so žandarmerijske postaje imele razporede patrolj,⁹ v katerih so bile določene poti, kraji, kjer se morajo ustaviti, razdalja v kilometrih, čas, ki je potreben za posamezen del poti, in čas postanka v vsakem kraju. Hitrost je bila izračunana na približno 4 km/h. Potreben čas je bil pozimi podaljšan. Postanek v krajih je bil večinoma 15 minut. Patrolje so se, kadar niso imele posebnih nalog, morale natančno držati načrtovane poti in časa in so tako tudi hodile vedno po istih poteh.

Patrolje pa so bile tudi izredne. Tako je okrajni glavar Radovljice naročil c. kr. žandarmerijskem okrajnemu komandantu, da na določen dan pošlje v Srednjo vas patroljo za varovanje javnega reda in miru in opozori župana, da je dolžan skrbeti za javni red in mir.¹⁰ Tudi to patroljo so obračunali kot asistenco 40 kron na žandarja dnevno.

Pri raziskovanju kaznivih dejanj, predvsem težjih, je bila naloga žandarmerije, da je predvsem pomagala preiskovalnim sodnikom. Če prelistamo učbenik Hannsa Grossa Priročnik za preiskovalne sodnike,¹¹ lahko ugotovimo, kakšno je bilo delo žandarjev pri odkrivanju in raziskovanju kaznivih dejanj. Gross je bil v tem času preiskovalni sodnik na Štajerskem. Iz njegove knjige je razvidno, da so žandarji predvsem opravljali lažja in manj zahtevna opravila po ukazih in navodilih preiskovalnih sodnikov. Tako so bili preiskovalnim sodnikom v strokovno pomoč. Poleg tega so seveda opravljali poizvedbe, aretacije, spremstva, hišne preiskave in podobno. Takšna vloga žandarjev je razumljiva, saj za samostojno raziskovanje kaznivih dejanj žandarji niso imeli potrebnega znanja in izobrazbe. To so bili večinoma bivši podoficirji. Dejanja so dokazovali z najdenimi predmeti, pričami ali priznanji, ki so bila včasih tudi izsiljena. Kriminalistike takrat še niso poznali. Tudi daktiloskopija še ni bila znana. V Franciji so sicer že uporabljali Bertillonovo antropometrijsko identifikacijo storilcev, vendar ni podatkov, da bi to delala tudi že avstrijska žandarmerija. Pri iskanju storilcev so se precej zanašali na plačane ovaduhe.

Sodeč po priimkih, so bili žandarji večinoma Slovenci, čeprav so bili nekateri priimki pisani v nemški obliki. To lahko sklepamo tudi po vseh pisanih dokumentih, v katerih je nemščina slovnično precej slaba.

Predpisi za delo žandarmerije

V Arhivu SR Slovenije je več primerkov »Ministrskih odredb za uporabo žandarmerije«. ¹² To so posamezne krajše odredbe notranjega, finančnega in trgovskega ministrstva. Izdajalo jih je obrambno ministrstvo in jih pošiljalo žandarmerijskim postajam. Nanašajo se na prepoved krošnjarenja na določenih področjih, nočno delo mladine, jezersko ribištvo, pekarstvo ipd.

Tu gre za dejavnosti, ki bi danes bile v pristojnosti raznih inšpekcijskih organov. Takrat pa so očitno take stvari bile v pristojnosti žandarmerije, saj inšpekcij ni bilo.

Vojaška policija

Prav tako kot žandarmerija je bila v pristojnosti obrambnega ministrstva vojaška policija, ki je skrbelo za red v vojski. Našel sem dopis,¹³ v katerem je omenjena komanda oddelka vojaške policije na Dunaju, ven-

dar za območja na Slovenskem niso razvidni nobeni podatki o prisotnosti ali delovanju vojaške policije. Dopis je iz leta 1867, dokazuje pa, da je obstajala posebna vojaška policija.

MESTNA POLICIJA V LJUBLJANI

Ljubljanska mestna občina je na svoje stroške organizirala in vzdrževala mestno policijo za izvajanje policijske službe v delnem stolnem mestu Ljubljani. Največ podatkov o organizaciji in delovanju te policije je v svoji nalogi zbrala Alenka Kačičnik.¹⁴ Navedbe o tej policiji izvirajo iz te naloge razen tam, kjer je vir posebej naveden.

Organizacija mestne policijske straže

Mestna policijska straža je bila pod poveljstvom načelnika mestnega policijskega urada, podrejena pa je bila županu. V osemdesetih letih 19. stoletja je štela nekaj stražnikov in dva detektiva, šef policije pa je bil Ljudevit Perona.¹⁵

V začetku 20. stoletja je štela že dva stražniška vodja, deset nadstražnikov, dvajset stražnikov in osemnajst provizornih stražnikov. Kandidati za sprejem v službo so morali biti avstrijski državljani, stari od 25 do 35. let, nekaznovani, zdravi in krepki, popolnoma govoriti slovensko ter znati pisati in računati. Prednost so imeli dosluženi podčastniki, tisti, ki so bili izobraženi in so razumeli več jezikov ali poznali ljubljanske navade. Kandidati so bili eno leto na preizkušnji kot provizorni stražniki, nato pa so opravljal izpit pred tričlansko komisijo, ki jo je sestavil župan. Stražniške vodje, nadstražnike in strežnike je nameščal občinski svet, provizorne stražnike pa župan. Ob namestitvi so morali priseči.

Policijsko stražo so opravljali v stražarnicah, ki so bile v vseh okrajih mesta. Predstojnik stražarnice je bil nadstražnik ali pa najstarejši stražnik. Opravljanje službe so nadzorovali stražniški vodje, ki so morali večkrat podnevi in ponoči nepričakovano obiskati stojišča in stražarnice. O ugotovljenih napakah so obveščali načelnika policijskega urada.

Službo so razporejali po dnevnem povelju. Upoštevali so:

- da so vsi stražniki razdeljeni v dva oddelka, ki opravljata službo vsak 24 ur,
- da sta v vsakem okrožju dva stražnika,
- da je obhod trajal dve do tri ure, nato pa sta bila stražnika v stražarnici še dve uri,
- izredne službe so opravljali stražniki v prostem času, takrat pa so imeli tudi šolo.

Navodila stražnikom pri opravljanju službe

Stražniki so se morali resno, dostojno in vljudno vesti, tudi nasproti jetnikom, biti ustrežljivi in pomagati ljudem. Med službo niso smeli v gostilne. Tudi v prostem času so se morali spodobno obnašati. Njihovi glavni lastnosti naj bi bili resnicoljubnost in nepodkupljivost. Takoj po službi so morali oddati kratka in jedrnata pisna poročila in pisne ovadbe.

Stražniki so morali:

- informativno poizvedovati med ljudmi za posebnimi dogodki,
- nadzorovati osebe, nevarne javnemu redu in javni varnosti,
- poizvedovati o storilcih, udeležencih, okoliščinah kaznivih dejanj in podpirati preiskovalce pri njihovem delu.

Nadzorovali so tujce, ugotavljali njihovo identiteto in kontrolirali knjige tujcev. Proti storilcu kaznivega dejanja so lahko ukrepali z ovadbo, če pa ta ni dosegla namena, pa z aretacijo. Aretirati so smeli po povelju policijskega načelnika, sami pa, če so storilca ujeli pri dejanju, ali pa je bilo nevarno, da bi lahko uničil sledove dejanja. Aretirati so smeli tudi tiste, ki niso mogli dokazati svoje identitete ali niso hoteli povedati imena ali so hoteli pobegniti ali pa so storili pohujšljivo dejanje ali če drugače niso mogli pomiriti neredov. V drugih primerih so napisali ovadbo.

Osumljenca so lahko pripravili:

- če se je pripravljaj na beg,
- če je skušal vplivati na izvedence, pričé ali sosterilce,
- če je bila nevarnost, da bi kaznivo dejanje ponovil.

Hišno preiskavo so lahko izvedli samo po nalogu sodišča. Brez naloga so lahko opravili preiskavo samo, če je že bilo izdano zaporno povelje ali je bil storilec zasačen pri kaznivem dejanju. O takšni preiskavi so morali pisno poročati policijskemu načelniku v 24 urah. Pri preiskavi sta morali biti navzoči dve pričé in lastnik poslopja. Ugotovitve preiskave so bile uradna skrivnost. Brez dovoljenja so smeli ponoči v privatno hišo le, če so koga zasledovali, če je kdo klical na pomoč ali pa je šlo za odvrnitev kakšne nevarnosti.

Stražniki so bili oboroženi s sabljo in revolverjem. Orožje so lahko uporabili v samobrambi ali pa če so bila vsa druga sredstva neuspešna. S sabljo so imeli udariti in le izjemoma suniti. Sablja je bila milejše sredstvo kot revolver. Za neupravičeno upo-

rabo orožja so stražniki odgovarjali. Milejša prisilna sredstva so bila:

- opomin z zapovedujočim glasom,
- aretacija in
- vklepanje v spone.

Ena izmed glavnih nalog stražnikov je bilo patroljiranje. Opravljati so ga morali mirno in tiho. Nadzirali so zapiranje gostinskih lokalov, pazili na red na cestah, ob tržnih dneh pa so pregledovali živila in skrbeli za red na trgu. Opravljali so tudi zdravstveno službo za izsleditev prostitutk, zvodnikov, beračev, hazarderjev in iskanje pohujšljivih napisov in risanj. Za plesne veselice so organizatorji potrebovali dovoljenje policijskih oblasti. Stražniki so pazili tudi na red na kolodvoru.

Personalne zadeve

Stražniki so dobivali plačo po predpisih za mestne uradnike. Posebne službe so obračunavali:

- za nadzorovanje koncertov, veselic in slavnosti 80 kron,
- nadzorovanje gledaliških predstav do 4 ure 35 kron, nad 4 ure 50 kron,
- za nadzorovanje plesnih veselic do polnoči 80 kron, po polnoči 1 goldinar 20 kron,
- za pomoč pri eksekucijah, ki so jih določili na sodišču, 50 kron.

Po podatkih za leto 1914¹⁶ je znašala letna plača stražnika 1350 kron, rajonskega inšpektorja 1593 kron in kontrolnega inšpektorja 1957 kron.

Policijski stražniki so se lahko poročili samo z dovoljenjem. Našel sem dokument,¹⁷ s katerim je policijski direktor odobril poroko policijskega stražnika in prosil deželno vlado, da mu odobri stanovanjski dodatek.

Dopust do treh dni je stražnikom dodeljeval policijski načelnik, večdnevnega pa župan. župan.

Po takšnih personalnih zadevah, o katerih je v letih pred 1. svetovno vojno odločal že policijski direktor in ne več župan, in ki so jih pošiljali deželni vladi in ne več mestni občini, lahko sklepamo, da je mestna policija pozneje prešla iz pristojnosti mesta Ljubljane v pristojnost deželne vlade za Kranjsko. Policijski direktor je bil istočasno tudi vladni svetnik, njemu nadrejen pa je bil direktor policijskega prezidija v Trstu, ki je bil sicer dvorni svetnik.¹⁸

DRUGE VRSTE POLICIJSKE DEJAVNOSTI

V dokumentih se omenjajo še požarna policija, stavbinska policija, tujska policija in tržna policija. Pri tem — kot je znano —

ne gre za posebne policijske organizacije, pač pa organe, ki nadzorujejo izvajanje posameznih predpisov, kar danes opravljajo inšpekcije.

Našel sem »Postavo od 15. septembra 1881, zadevajočo red o požarni policiji in o gasilskih stražah za vojvodino Kranjsko«,¹⁹ ki jo je izdal cesar Franc Jožef. Veljala je za Kranjsko z izjemo Ljubljane. Določa, da je požarna policija v občinski pristojnosti. Med drugim določa, da mora vsako naselje, ki ima vsaj 50 hišnih števil, postaviti enega ali več nočnih čuvajev, lahko pa se to s sklepom občine naroči po vrsti hišnim posestnikom (par. 9). Pomembno vlogo pri raziskovanju požarov so imeli župani. Paragraf 41 je določal, da mora župan, takoj ko je ogenj pogašen, s potrebnimi pričami in izvedenci najskrbneje poizvedovati po vzroku. Par. 42 določa, da se mora naznaniti sodnji vsaka oseba, ki se utemeljeno sumi, da je storila kakšno kaznivo dejanje. Če pa je storila prestop, kazniv po predpisih požarne ali stavbne policije, tedaj »mora župan v lastnem področju uradno poslovati«. Župan mora požar takoj naznaniti okrajni politični gosposki in v osmih dneh poročati o opravljenih poizvedovanjih. V primerih, ko so zanesljivo ugotovili, da zavarovanec ni zagrešil kaznivega dejanja, prestopka ali prekrška, je lahko župan izdal zavarovancem potrdilo, da niso zagrešili ognja (par. 44).

Prav tako so župani imeli določene naloge pri prijavljanju prenočevanja. Tako so v okraju Logatec uvedli obvezno prijavljanje vseh tujcev, ki prenočujejo v gostilnah in jih te morajo takoj naznaniti županstvu.²⁰

PRISILNA DELAVNICA

V Ljubljani so poleg zapora na gradu in na Žabjaku imeli tudi prisilno delavnico. V njej so prestajali kazen tisti, ki so bili obsojeni na delo v prisilni delavnici. Ta je bila v pristojnosti Deželne vlade za Kranjsko, zato ji je delavnica vsak teden poslala poročilo o stanju obsojencev. Našel sem več poročil, podatke pa sem izbral iz poročila, ki velja za čas od 25. 2. do 3. 3. 1894.²¹

V prisilni delavnici je bilo 309 moških in 47 dečkov. Od tega je bilo zdravih 293 moških in dečkov, bolnih pa 16 moških in 3 dečki. V tem tednu so odpustili 7 oseb. Po deželni pripadnosti je bilo Kranjcev 63 moških in 10 dečkov, Korošcev 51 moških in 6 dečkov, iz obalnih dežel je bilo 21 moških in 3 dečki, Tirolcev je bilo 105 moških in 11 dečkov, Zgornjeavstrijcev je bilo 69 moških in 16 dečkov in Čeh 1 deček. V poročilu direkcije

deželne prisilne delavnice ni omenjena nobena ženska.

Ljubljanski zavod je bil centralna prisilna delavnica tudi za Koroško, Benačijo, Dalmacijo, Primorsko, Zgornjo Avstrijo in Tirolsko. Oddaja v delavnico je bila sprva stvar varnostne policije, po letu 1873 pa pravna posledica sodne obsodbe. Ukrep je trajal od 6 mesecev do treh let.

ZAKLJUČEK

Ugotovimo lahko, da je bila žandarmerija kot najpomembnejša varnostna služba organizirana tako, da je bila dokaj enakomerno razdeljena po vsej deželi. Številne manjše žandarmerijske postaje so zagotavljale stalno prisotnost nadzorstva v vseh pomembnejših krajih. To drugače tudi ni bilo mogoče, glede na takratno razvitost prevoznih sredstev in komunikacij.

Ohranjeni arhivski viri kažejo na dokajšnjo natančnost, doslednost in ažurnost pri vodenju evidenc. Pri takratni razvitosti komunikacij in transporta so poročilo o ukrepih žandarmerije na Kranjskem pripravili v 4–5 tednih, danes pa z računalniško obdelavo podatkov v 3 tednih. Razvoj tehnike danes omogoča nadzorovanje večjih območij in hiter prihod na vsak kraj, zato je tudi postaj milice manj, vendar imajo več miličnikov. Tudi sicer se je nadzorstvo v zadnjem stoletju zelo razvilo. Danes poznamo mnoge specializirane službe in je nadzorstvo bolj raznovrstno. Nekatere zadeve, ki so bile včasih v pristojnosti policije, danes opravljajo razne inšpekcijske službe. Po drugi

strani pa so nekatera najpomembnejša pooblastila policije v kazenskem postopku ali glede uporabe prisilnih sredstev danes v osnovi enaka kot pred sto leti.

OPOMBE

1. Arhiv SR Slovenije (AS), Deželna vlada za Kranjsko (DVK), fascikel 14.1. leto 1884, akt 203. — 2. Prav tam. — 3. Imenik krajev na Kranjskem izdala c. kr. Statistična komisija, Dunaj, 1884, v knjižnici Arhiva SR Slovenije. — 4. AS, DVK, fascikel 1.1., leto 1899. — 5. AS, DVK, fascikel 14.1., leto 1899, akt 6.201. — 6. Enako kot pod točko 1. — 7. AS, DVK, fascikel 14.5., leto 1885, akt 1518. — 8. AS, DVK, fascikel 14.6., leto 1887, akt 888. — 9. AS, DVK, fascikel 14.4., leto 1887, akt 10942. — 10. AS, DVK, fascikel 14.6., leto 1881–86, akt 8601. — 11. Hanns Gross, Handbuch für Untersuchungsrichter, 2. izdaja, Graz, 1894. — 12. AS, DVK, fascikel 14.1., leto 1885, akt 7733 in 4188. — 13. AS DVK, fascikel 13.18., leto 1867, akt 1767. — 14. Alenka Kačičnik, Poročila ljubljanskih policajev o prestopkih 1901–1914, semin. naloga, Ljubljana, 37 strani (Tipkopis, del naloge bo izšel v naslednji številki Kronike, op. ured.) — 15. (Pozdrav iz Ljubljane — mesto na starih razglednicah, Ljubljana, Mladinska knjiga 1985). F. Göstl: Spomini na Ljubljano pred 50–60 leti (iz Kronike slovenskih mest, IV. letnik, 1937). — 16. AS, DVK, fascikel 13.4., seto 1914, akt 7976. — 17. AS, DVK, fascikel 13.4., leto 1914, akt 7976. — 17. AS, DVK, DVK, fascikel 13.4., leto 1914, akt (ni številke). — 19. AS, DVK, fascikel 13.7., leto 1886, akt. 7487. — 20. AS, DVK, fascikel 13.10., seto 1913, akt 26986/13. — 21. AS, DVK, fascikel 33.3., leto 1894, akt 3508. — 22. Metod Dolenc: Prisilna vzgoja k delu po našem kazenskem pravu, Slovenski pravnik, leto 1923, Ljubljana.

ZLOČIN V SLOVENSKEM ČASOPISJU V 80. LETIH 19. STOLETJA

MARKO STEPEC

»... prosim vse Tate ne kradite ubogim, hudim če mislite krast jemljite takim, ki imajo zadosti al pa zleht jezik, tem

pridnim,

ki nas tolk ne sovražijo nič ne jemajte,

puste

jim v miru in pa požigalce prosim nič ne požigajte, ko nobenega nuca za tisto nimate, če se že katir vam tulko zamiri in krivico stri boljše ubit ga.«

»... sekire vzemte pa jim dajte ena prek glave, ktiri vas nadlegujejo...«

Iz pismene zapuščine razbojnika Franca Guzaja (»Slovenski narod« št. 218, 23. 9. 1880)

Pričujoči tekst je spremenjena in skrajšana diplomatska naloga, v kateri sem obravnaval razmerje slovenskega časopisja, oziroma slovenskega javnega mnenja do zločina v 80. letih 19. stoletja, torej v času, ki je vključen v